

Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı

**“Karvan köçər, ötər gedər sədası” romanının problematikası,
janr xüsusiyyətləri, bədii obrazları və bədii dili haqqında**

Salida Şərifova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

Annotasiya. Məmməd Əliyevin “Karvan köçər, ötər gedər sədası” romanı 2021-ci ildə oxuculara təqdim edilmiş avtobiografik xüsusiyyətlərə malik olan “Həsərin o üzü” roman-etirafının davamı və nəşrini planlaşdırdığı tetralogiyasının ikinci hissəsidir.

Romanın problematikasında ictimai, siyasi, sosial, elmi, ədəbi-bədii və s. problemlər əks etdirilir. Müxtəlif problemlərə aydınlıq gətirir, bəzi aktual məqamları tədqiq və təbliğ edir. Romanın problematikasında bədii ədəbiyyatın təbliğ edilməsi, tarixi keçmişə hörmətlə yanaşma, kökə bağlı olmağa çağırış, insanların, xüsusilə də gənclərin talelərinə biganə qalmamaq və s. aktual problemlərə münasibət bildirilir.

“Karvan köçər, ötər gedər sədası” əsərinin janrı “Həsərin o üzü” roman-etirafının davamı olduğundan, bu əsərin də janrı özünü roman-etiraf kimi göstərir. Müəllif “Karvan köçər, ötər gedər sədası” roman-etirafında hadisələri faktiki həyat materialları və sənədlilik əsasında, müəllifin iştirak etdiyi, şəxsən şahidi olduğu hadisələr fonunda təsvir edir. Məmməd Əliyev əsərdə hafizəsində saxladığı fakt və ayrı-ayrı şəxslərin səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Məmməd Əliyevin “Karvan köçər, ötər gedər sədası” roman-etirafının bədii dili orfoepik və qrammatik qaydalara əsaslanması, müəyyən prinsiplər əsasında ümumiləşdirilmiş və hamının başa düşüləcək şəkildə olması ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif əsərdə bədii dilin tərkib hissələri olan dialektizmlərdən, vulqarizmlərdən, varvarizmlərdən, terminlərdən və s. istifadə edir.

Məmməd Əliyevin “Karvan köçər, ötər gedər sədası” roman-etirafı müəllifin keçdiyi həyat yolunun müəyyən bir məqamı ilə tanış olmaq imkanı yaradan nəsr nümunəsidir.

Açar sözlər: roman, avtobiografik, roman-etiraf, bədii ədəbiyyat, tarixi keçmiş, sənədlilik

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.07.2022; qəbul edilib – 20.07.2022

**About the problematics, genre features, artistic images and artistic language of
the novel “The caravan moves on, its sound passes”**

Salida Sharifova

Doctor of philological sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

Abstract. Mammad Aliyev’s novel “The caravan moves on, the sound passes” is the second part of his tetralogy, which is a continuation and publication of the confessional novel “Other side of longing”, which has autobiographical features and is presented to readers in 2021.

In the problems of the novel, public, political, social, scientific, literary-artistic, etc. problems are reflected. Various problems are clarified, some actual points are studied and promoted. In the

problematic of the novel include the promotion of fiction, respect for the historical past, a call to be connected to the roots, not to be indifferent to the destinies of people, especially young people and etc. attitude to current problems is reported.

Since the genre of the work "The caravan moves on, the sound passes" is the continuation of the novel-confession "Other side of longing", the genre of this work shows itself as a novel-confession. The author describes the events in the novel-confession "The caravan moves on, the sound passes" on the basis of actual life materials and documentation, against the background of the events that the author participated in and personally witnessed. In the work, Mammad Aliyev reflects the facts and the characteristic features of individual people.

The artistic language of Mammad Aliyev's novel-confession "The caravan moves on, the sound passes" attention because it is based on orthoepic and grammatical rules, generalized on the basis of certain principles and in a way that everyone can understand. In the work, the author uses dialectisms, vulgarisms, barbarisms, terms and etc. which are components of artistic language.

Mammad Aliyev's novel-confession "The caravan moves on, the sound passes" is an example of prose that provides an opportunity to get acquainted with a certain moment of the author's life path.

Keywords: novel, autobiography, novel-confession, fiction, historical past, documentary

Article history: received – 04.07.2022; accepted – 20.07.2022

Giriş / Introduction

Filologiya elmləri doktoru, professor Məmməd Əliyevin "Karvan köçər, ötər gedər sədası" romanı 2021-ci ildə oxuculara təqdim edilmiş avtobiografik xüsusiyyətlərə malik olan "Həsərin o üzü" roman-ətirafının davamı və nəşrini planlaşdırdığı tetralogiyasının ikinci hissəsidir.

Məmməd Əliyevin "Karvan köçər, ötər gedər sədası" romanının mündəricatı əsər haqqında oxucuda tam təəssürat yaradır. "Əlvida, doğma yurdum!", "İşsizliyə təyinat almışdım", "İztirabların sonu", "İş başında", "Yeni məhəllə", "İlk sınaq", "Nişan üzüyü və...", "Müqəddəs arzum – aspirantaram!", "Unudulmaz insan", "Yeni təhsil naziri", "Gecəqəndu evim oldu", "Yubileylə ilində", "Böyük yolun başlanğıcı", "Marksist-leninçi etika və estetikə", "Muğan çölü, Ərəbistan səhrası", "Nəcibə", "Məmməd Cəfər müəllim və sonu dava-dalaşlı dissertasiya", "Vətəndən uzaqlarda: Maqnitçorsk", "Raketlər, raketlər...", "Ali komandanlıq kursları", "Qazax çölü... Həştərxan", "Bir ilin tamamında", "Görüş", "Ərəstun və Kamran", "Yeni təyinat", "Moskva ilə ilk görüş", "Moskvalı azərbaycanlılar", "Yəhyanın vaxtsız ölümü", "Məmməd Cəfər müəllim məsləhət gördü ki", "Yenə marksizm?", "Moskva (Lenin) kitabxanası", "Qarlı-şaxtalı iş həftəsi", "Ünvanım dəyişdi", "Səs-küylü yoxlama arayışı", "Məkrli plan", "Acı xəbər", "Ayrılığın sonu... varmış?", "Sərgidə" adlı bölümlər əsərdə təqdim edilən hadisələrə diqqəti yönəldir.

Əsas hissə / Main Part

Romanın problematikası. Məmməd Əliyevin "Karvan köçər, ötər gedər sədası" romanında ictimai, siyasi, sosial, elmi, ədəbi-bədii və s. problemlər əks etdirilir. Müəllif əsərin problematikasında müxtəlif problemlərə aydınlıq gətirir, bəzi aktual məqamları tədqiq və təbliğ edir. Romanın problematikasında bədii ədəbiyyatın təbliğ edilməsi, tarixi keçmişə hörmətlə yanaşma, kökə bağlı olmağa çağırış, insanların, xüsusilə də gənclərin talelərinə biganə qalmaq və s. aktual problemlərə münasibət bildirilir.

Romanda bədii ədəbiyyatın təbliğ edilməsi müəllifin bu sahənin dərinliyinə vara bilməsinin, "zər qədrini zərgər bilər" atalar sözündə olduğu kimi ədəbi cəməyə dərinləndirilməsinin nəticəsidir. Müəllif romanda müxtəlif müəlliflərə aid əsərlərin adını çəkməklə həmin əsərlərə münasibətini bildirir: "Bir neçə şeir kitabı almışdı oxumağa: N.Həsənzadənin "Niyə demədiniz", H.Hü-

seyzadənin "Sən mənimlə get" kitablarını". Müəllifin ədəbiyyatı təbliğ etməsini roman boyu müşahidə edirik. Xalq şairi Nəriman Həsənzadəyə olan sevgi və ehtiramını qabarıq şəkildə göstərə bilir: "...Nərimanın şeir kitabına resenziya yazdı. Şeirlərindən xoşuna gələn misralardan nümunələr verdi:

*Bir insan ömrünü girov qoymuşam
Bir şair ömrünü yaşatmaq üçün..."*

Məmməd Əliyev romanda H.Hüseynzadə lirikasına olan sevgisini və rəğbətini də təbliğ edə bilir: "H.Hüseynzadənin lirikası ona daha şirin gəldi. Səmimi sevgi və məhəbbət hissələrinin ağışında çırpınan bir gəncin ürək çırpıntıları... Bəzən ələcsizlik və ümidsizlik duyğuları mənəgəsinədə sıxılan gəncin səmimiyyətlə dilə gətirdiyi həyəcanı, əzabı da şirin olan sevgi düşüncələri... Bəzən tələbəliyini gördüdü bu misraların arxasında "Sən mənimlə get", "Dinmək istədim", "Sən dərsə gəlməyəndə...", "Şeir deyilmi?", "Mən inanmadım", "Söylə yadındamı", "Dedim, dedi" və s. həyəcan doğuran sevgi hissələri, misralardakı zümzüməli və həzinlik gətirən ahəng və mənə emosionallığı onu heyran etmişdi". Müəllif şairin yaradıcılığı ilə ruhən yaxın olması amilini də göstərir: "Şair sanki onu müşahidə edib, öyrənib yazmışdı bu şeirləri". Romanda H.Hüseynzadənin şeirlərindən nümunələr verilməsi şairin yaradıcılığı haqqında oxucuda təəssürat yarada bilər: "Dürub-dürub anardım, Gizli-gizli yanardım, Neçə dostun içində, özümü tək sanardım, Sən dərsə gəlməyəndə". Şeir misraları onun hafizəsinə, süürünə torpağa su calanmış kimi hopurdu: "Gəl bələk sevinci, bələk kədəri, həm xeyrə, həm şərə sən mənimlə get..."

Əsərdə elmi fikirlərin yer tapması, elmi müqayisələrin aparılması diqqətdən yayınmır. Müəllif tədqiq etdiyi elmi tədqiqatda üzləşdiyi nəticələri oxucuları ilə paylaşır. Tədqiq etdiyi elmi tədqiqatın tarixi köklərinə də nəzər salaraq, müqayisələr aparmasını, Radlov, Korş, Jirmunski, Kovalski və s. alimlərin türk dili və ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmaları aparmalarına toxunur, onların elmi fikirlərindəki oxşarlığı və haçalanmış fikirlərin olmasını da göstərə bilər. Türk şeirinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə də aydınlıq gətirilməsi ədəbiyyatın təbliği kimi diqqəti cəlb edir: "XIX əsrin ortalarından başlayan araşdırmalar XX əsrin əvvəllərindən daha genişlənməyə başlayır, rəqəssiya illərində həmin istiqamətdə aparılan işlər bir müddət səngisə də, 50-ci illərin ortalarından daha da genişləndir. XX əsrin 60-70-ci illərində türk dillərinin fonomorfoloji xüsusiyyətlərinin, həm də əski türk şeirinin poetik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi qarşılıqlı, əlaqəli şəkildə aparılır. Əsas V.Radlov, F.E.Korş tərəfindən başlanan araşdırmalar polyak alimi Tadeuş Kovalski, daha sonra V.M.Jirmunski tərəfindən fundamental şəkildə öyrənilir. Bununla yanaşı, bu sahədə aparılan elmi araşdırmaların gedişində türkoqların fikirləri haçalanır... Bəziləri isə iltisafı quruluşlu türk dillərinin fonetik təbiətinə məhəl qoymayaraq qədim türk şeirinin antik yunan poeziyasının təsiri ilə yarındığını iddia etməyə başlayaraq oradakı yad meylləri mexaniki olaraq qədim türk şeirinə köçürürlər... Üçüncü istiqamətdə isə ərəb-fars şeirinin qanun-qaydaları türk şeirinin yaranmasında əsas götürülürdü... Bunları ayırd etmək, obyektiv elmi nəticələri irəli aparmaq, qabartmaq lazım idi... Ən yaxını IV-V əsrlər qədim türk şeirindən, xüsusən "Mani haqqındakı böyük himn"dən (xristian ruhlu olsa da!) başlamaq lazımdır... Şeirin formal-poetik cəhətlərinin öyrənilməsi təkcə bədii formanı öyrənmək kimi qiymətləndirilməməlidir, o həm də şeirin hansı tarixi dövrdə yaranıb inkişaf etməsi haqqında etibarlı şahadətəmədir..."

Məmməd Əliyev ədəbiyyatşünaslığın aktual problemlərinə münasibətini romanda tez-tez bildirir. Əsərdə ritm və qafiyə məsələlərinə aydınlıq gətirilməsi diqqətdən yayınmır. Müəllif konkret olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün əhəmiyyət kəsb edən bu problemə münasibətini bildirir: "Ritm vasitəsi kimi qafiyə haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, demək olar ki, heç nə yazılmamış, onun ritm yaratmaq, şeirin bənd quruluşundakı təşkilədiçi funksiyası ərəb-fars şeirinin poetik qanunları nöqtəyi-nəzərindən izah edilirdi.

Xəlil ibn-Əhməddən başlayan (IX əsr) qafiyə nəzəriyyəsi mexaniki olaraq türkdilli şeirə köçürülürdü, türk dillərinin təbiəti, orada özünü göstərən ahəng qanunu nəzərə alınmırdı. Moskva türkoloji məktəbinin tanınmış nümayəndələri "ərəb-fars təsirini" əsas götürürdülər. Deməli, Ərəbistan "çöllərindəki qafiyəli şeirlə yanaşı" türküstanda, Altayda, Turfanda, Uygurustanda müstəqil qafiyəli "poeziya ocağının" olması faktıdır... Onun yaranması, inkişafındakı "özmənşəliyi" haqqıqət

olaraq qalır...”

Məmməd Əliyev romanda yalnız ədəbiyyat və mədəniyyətin təbliğini əks etdirmir, həmçinin bu sahədə maneçilik yaradanlara etirazını da əks etdirir. Məsələn, Azərbaycan türkologiyasının tədqiqinə mane olan amillərə toxunmaqla kifayətlənməyən müəllif, maneçilik yaradanlara etiraz səsinə yüksəlir: “Heç vaxt ola bilməzdi ki, ayrı-ayrı dil ailələrinə məxsus xalqların poeziyası eyni prinsiplər, eyni ritmik vahidlər, poetexniki “əməliyyatlar”, fono-morfoloji prinsiplər üzrə formalaşsın... O həmin problemlər haqqında xeyli düşünmüş, götür-qoy etmişdi, fikirləşdiklərini kağıza köçürməli idi...”

Romanda kökə, keçmişə bağlılığın təbliği əsərin problematikasında qabarıq şəkildə özünü göstərir. Müəllif tərəfindən keçmiş nəslin unudulmasına çağırış təbliğ edilir. Romanda həm yaşlı nəslin hörməti saxlanılır, həm də dünyasını dəyişmiş insanlar hörmətlə anılır. Yarməmmədin “gedəyin qəbiristanlığa, önlərimizin qəbirlərini ziyarət edə, salavat çevirək” cümləsində dünyasını dəyişmiş əzizlərin unudulmaması özünü göstərir. Müəllif əsərdə onun həyatında rol oynamış insanlara mənəvi borclu olmasını əsər boyu təlqin edir. Məsələn, professor Mirzağa Quluzadəyə olan hörmət və ehtiramını, həyatında rol oynamış nazir Danil Quliyev haqqında da düşüncələrini təsvir etməklə xeyirxah insanların unudulmamasını təbliğ edir.

Məmməd Əliyev qələmə almış olduğu əsərin qəhrəmanının, daha doğrusu prototipi olduğu Muradın həyata bağlılığı bütün gənclərin həyata bağlılığı kimi təqdim edir. Əsərini də elə bu notlarla başlamağı diqqətdən yayınmır: “...Artıq müstəqil adam idi... Əli çörəyə çatmışdı. Sərbəst idi... İşləyib evlərinə qazanc gətirəcəkdi. Qarşdakı həyat yolu nə qədər qaranlıq və mürəkkəb olsa da, tez-gec bir aydınlıq olacağına onda əminlik var idi.”

Məmməd Əliyev bir müəllif kimi həyata bağlılığını gələcəyə ümid çərçivəsində təqdim edir: “...elektrik çəkən işçilərin yanına gedir, meşədən yol çəkən buldozerin işinə baxır, basdırılan qurlu dirəklərə nəzər salır, haqansa kəndin dirçələcəyi, yenə buraya insanların yıғыşıb işləyəcəyi, qaynar bir həyatı gözləri önünə gətirirdi.”

Müəllif həyata bağlılığı təbliğ etdiyi kimi, nəsəhtlərini də dünyagörmüş bir şəxs kimi roman boyu təqdim edir. İnsanların problemlərini özləri həll etməsinə çağırış əksini tapır: “Dost-aşnasını, qohum-əqrəbasını qınayan şairin yerində özünü görürdü. Mürəkkəb problemlərlə aşıb-daşan, həyat dediyimiz o böyük yuxu, “yalan dünya” haqqında ona da öyüd-nəsihət verən olmamışdı... Bir də ki, kim nə bilsin ki, başına nə gələcək!... Həyat burulğanından hərə bir yol tapıb çıxmağı bacarmalıdır...” Müəllif əsərdə mübarizə aparmağı, qarşıya qoyulan məqama çatmağı da geniş təbliğ edir.

Əsərin “İşsizliyə təyinat almışdım...” adlı bölümündə müəllif gənclərin aqibəti ilə oynayan insanları göstərməyə nail olur. Məmməd Əliyev Muradın simasında gənclərin taleyinə olan etinadsızlığı, süni maneələrin yaradılmasını və s. gənclərə vurulan mənəvi zərbə kimi göstərir. Gənclərin aqibətinə etinasız yanaşılması yalnız Muradın simasında deyil, həmçinin digər gənclərə edilmiş etinadsızlıqlarda da əksini tapır.

Romanın problematikasında müəllifin sirr kimi saxladığı məqamlara aydınlıq gətirilir. Müəllif romanda onun dissertasiya işinin ləngiməsinə səbəb olmuş, “bəs bunu kimə yazdırmısan?” deyə tədqiqat işinin elmiliyini şübhə altına almış, hələ bir-iki il işi oxumağa vaxtı olmayacağını bildirmiş alimin kim olmasını ciddi-cəhdlə gizlədir. Roman daxilində müəllif bir cümlə ilə onun kim olmasını da oxucusuna çatdırır. Ayıq və diqqətçil oxucu bu gizli, sirli adamın kim olması sualına əsərin “Görüş” adlı bölümündə cavab tapa bilər: “...qonşu çarpayıdakı kişi bir qədər ucadan:

- Hüseyn, belə oğlanın işini saxlamaq olar?!

Məlum oldu ki, həmin kişi də bizim işlərimizdən xəbərdardır...

Mən çevrilib ona baxdım, yenə ağılım bir şey kəsmədi, tanıya bilmədim. Professor Bəhlulu yanına çağırıb zəif səsle dedi:

- Bilirəm, hamı işi oxuyub, Nurəddin iclası aparsın mənəm əvəzimdə... Qayıtsam, özüm qol çəkəcəyəm protokola, qayıtmasam... Burada o yenə doluxsundu, – qoy Nurəddin özü qol çəksin... Protokolu da sən özü yazarsan!..

Yenə mənə baxdı, təşəkkür etmək istəyirdi...

Biz hər iki xəstə ilə sağollaşmış çıxdıq. Bayra çıxanda Bəhluldan soruşdum:

- Bəhlul, o biri xəstə kim idi ki, bizim professorla belə ərlə danışıq? Şəbədə gedən söhbətlərdən də xəbərdardır...

O da mənim sualıma sualla cavab verdi:

- Sən onu tanımadın?

- Yox.

- A kişi, evin tikilsin, o biri SSRİ xalq artisti Rza Təhmasib idi də, bizim müəllimin böyük qardaşı! Çox xeyirxah, müdrik adamdır, onun da ürəyi xəstədir, müalicə olunur...

Dərhal gözlərim önündə “Mehman” filmindəki Qaloş obrazı dayandı...”

Bu dialoqdan oxucu üçün qaranlıq məqam qalır. Akademik Məmməd Cəfər Cəfərova inteqri aparın alimin Azərbaycan yazıçısı, ədəbiyyatşünası, folklorşünası, dramaturqu, ssenari müəllifi, tərcüməçisi, filologiya elmləri doktoru, professor Məmməd Hüseyn Abbasqulu oğlu Təhmasib olması bəlli olur.

Romanın janr xüsusiyyətləri. Məmməd Əliyevin avtobiografik xüsusiyyətlərə malik olan “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” əsərinin janrı diqqəti cəlb edir. “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” əsərinin janrı “Həsərin o üzü” roman-ətirafını davamı olduğundan, bu əsərin də janrı özünü roman-ətiraf kimi göstərir. Müəllif “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” roman-ətirafında hadisələri faktiki həyat materialları və sənədilik əsasında, müəllifin iştirak etdiyi, şəxsən şahidi olduğu hadisələr fonunda təsvir edir. Məmməd Əliyev əsərdə hafizəsində saxladığı fakt və ayrı-ayrı şəxslərin səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Müəllif “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” roman-ətirafında təsvir etdiyi hadisələri və faktları mütləq həqiqətlər kimi təsvir edir. Bəzən əsərdə təsvir edilən avtobiografik hadisələri müəyyən etməkdə çətinlik yaranır. Bunun da əsas səbəbi, “Həsərin o üzü” əsərində olduğu kimi əsərin qəhrəmanının müəllifin öz adı ilə deyil, Murad adı ilə təqdim edilməsidir. Hər iki əsərdə qəhrəmanın müəllifin öz adı ilə deyil, Murad adı ilə adlandırılması “Həsərin o üzü” romanını olduğu kimi “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” romanının janrını avtobiografik roman kimi təqdim etməyə imkan verir. Romanda Azərbaycan ziyalıları haqqındakı hadisələrin təsvirində müəllifin təqdim etdiyi real faktların “təxmini” təqdimi əksini tapır.

“Karvan köçər, ötər gedər sədasi” əsərini “Həsərin o üzü” romanından fərqləndirici cəhəti əsərdə müəllifin “şüur axını” metodundan istifadə etməsidir. “Şüur axını” metodu “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” əsərinin baş qəhrəmanı Muradın monoloqu ilə yanaşı, əsərin digər obrazlarının monoloqlarında əksini tapa bilər. Müəllif insan şüurunun eyni məqamda bir çox fərqli düşüncəyə məşğul ola bilməsini, fərqli zamanlara aid hadisələri ifadə etməyə nail olmasını, zehində eyni vaxtda keçmiş və indini birləşdirə bilməsini bədii dillə əks etdirir. Müəllifin romanda təqdim etdiyi monoloqlar vasitəsilə qəhrəmanın iç dünyasını, daxili aləmini “şüur axını” metodu ilə aydınlaşdırır, qəhrəmanın düşüncəsinə nüfuz edə bilir. Məsələn, Muradın sevdidiyi qızı Sevdanın, Muradın tələbə yoldaşı olmuş Nəcibənin monoloqlarında “şüur axını” metoduna müraciət edilir. Müəllif bu monoloqlar vasitəsilə obrazın daxili həyəcanını, qəhrəmanın həyatında yaranmış faciəli vəziyyətini, ictimai-siyasi vəziyyətin ziddiyyətlərini açıqlayır. Məmməd Əliyev “şüur axını” metodu ilə monoloqu eyniləşdirilmişdir. Məlumdur ki, şüur axını insan zehindən keçənləri ifadə etməsi ilə monoloq fəndini xatırlada bilsə də tam fərqlidir. Belə ki, “şüur axını”nda monoloqda olduğu kimi zehindən keçənlərin ifadəsi məntiqli, səliqə-səhmanlı, qrammatik qaydalara uyğun ifadə edilmir. “Şüur axını” metodunda cümlələrin assosiativliyə əsasən düzülməsi səbəbindən bir-birilə əlaqəsi olmayan, qrammatik qaydalara tabe olmayan cümlələrdən istifadə edilir.

Məmməd Əliyev “şüur axını” metodundan istifadə etməklə sevən gənclərin bir-birilərinə olan hisslərini, keçirdikləri hiss və həyəcanları çatdırır. Müəllif ayrı-ayrılıqda təqdim edilmiş yarımbölmülər arasında vəhdət yaradır, onları bir-birilə əlaqələndirir, əsər daxilində ayrıca bir məqam kimi göstərir. İki gəncin bir-birilərinə hisslərini iki gəncin sevgi dastanı kimi təqdim edir: “Səadət. ... Bu o idi! O idi!... Mənim axtardığım, artıq mənim üçün xəyala çevrilmiş, xəyali varlıq! Əyninə tünd qəhvəyi rəngli boğazı qatlanmış yun köynək geymişdi. Qara, şəvə saçları uzandıqından alınma tökülümüş, bənizi daha da ağarmışdı. Nəzərləri çələ zillənmiş, haraya isə diqqətlə bə-

xırdı. Onu bu görkəmdə heç vaxt görməmişdim... Sanki şeir deyirdi... Muradla yollarımız qütbləşdi: o, Şimala, mən isə Cənuba üz tutdum... O, bir ulduz kimi parladı, sonra əriyib yoxa çıxdı. Həmişəki kimi mənir üçün bir xəyal olaraq qaldı". Yazar Səadətın keçirdiyi hissələri qadın düşüncəsi ilə təqdim edir. Nakam sevginin şərbətini dadmış nakam qadının hiss-həyəcanlarını detalları ilə əks etdirmək bacarığı müəllifin yazıçılıq məharətinin göstəricisidir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu məqam həm də "Murad" başlıqlı yarımbaşlıqda özünü əks etdirir. Müəllif özünün prototipi olan Muradın hiss-həyəcanlarını onun monoloqu vasitəsilə oxucusuna çatdırır. Bununla yanaşı, Muradın yalnız sevgiyə bağlı hiss-həyəcanlarına deyil, həmçinin həyatı ilə bağlı məqamlara da qəhrəmanın dili ilə aydınlıq gətirir: "Murad. İki gün sonra Kazım Əhmədoviç zəng vurdu. Yanına getdim. Qovluğunun arasından nazirliyin blankında yazılıb təsdiq olunmuş məktubu mənə uzatdı: "Qeydiyyata kitabına qol çək, məktubu tələbə yoldaşına çatdır!" – dedi. Ona necə minnətdarlıq edəceyimi bilmirdim..."

Müəllif yarımbaşlıqlar altında, monoloq şəklində təqdim etdiyi hadisələri yalnız Murad və Səadət haqqında deyil, həm də onların kurs yoldaşı olmuş, Murada Səadətın ailə qurması haqqında xəbəri çatdırmış Nəcibə haqqında olan "Nəcibə" yarımbaşlığında da təqdim edir. Bu başlıqda Nəcibənin Murad haqqında düşüncələri də əksini tapır. "O nə qədər dəyişmişdi. Bir qədər də ətə-cana gəlib elə yaraşlıq olmuşdu ki!.. İki il idi ki, tələbə yoldaşlarımız onu axtarırdı, bir-birimizdən soruşurdıq. O yoxa çıxmışdı. Hamımızda bir nigaranlıq, narahatlıq var idi. O, qrupumuzun gözü idi. Çoxumuz ona edilən pisləyə görə özümüzü günahkar sayırdıq. O da hamıdan küsmüş, incimmiş kimiymi".

"Karvan köçər, ötər gedər sədəsi" roman-etirafın kompozisiyası diqqəti cəlb edir. Müəllif romanda kompozisiyanın ünsürlərindən olan peyzaja müraciət edir. Təbiət təsviri əsər boyu özünü göstərir. Müəllif peyzaj vasitəsilə romanın problematikasına əlvanlıq gətirir.

Məmməd Əliyev romanda peyzaj təsviri ilə oxucusunun diqqətini əsərə yönəldir, Azərbaycanın gözəlliyini, fauna və təbiətini obraz səviyyəsinə yüksəldə bilər: "Bu vaxt yolun sol tərəfində, dayandıgımız yerdən bir qədər aralı bir dəstə ceyran kolların arasından çıxıb yerdəki otlardan qırmağa başladı. Sanki Muğan çölü işıqlandı, çöl əsrarəngiz bir gözəlliyə büründü. Şair demişkən "nə gözəl yaraşır Muğana ceyran...". Dəstənin sonunda yanında körpə balası olan ceyran gəlirdi. Təzə anadan olduğundan bala güclə yeriyirdi. Mən bu gözəlliyə maraqla baxırdım. Özlüyümdə "qıyma, öz qanına boyana ceyran" misrasını yadıma saldım..."

Müəllif təsvir etdiyi hadisələr vasitəsilə Azərbaycanın xəritəsini göz önündə canlandırır. Əsərdə kəndə elektrik xətlərinin çəkilişi epizodunda bunu görmək mümkündür: "Elektrik xətləri Altıağacdan başlayaraq meşələrdən keçib Nehrəqıran dağının sağ yamacı ilə kəndə daxil olacaqdı." "Kəndə transformator gətirib "Babanın düzü" adlı yerə qoyduklar", "Hava qaralırdı, buna baxmayaraq, kəndimizin üstündəki Ata dağın (Dübrar dağı) Qərb tərəfə baxan sıldırım, çılpaq yamacları görünürdü". Müəllif oxucu üçün Azərbaycanın Altıağac, Nehrəqıran dağı, Ata dağı (Dübrar dağı), "Babanın düzü" kimi məkanları olmasını təqdim edir. Müəllif peyzaj vasitəsilə Azərbaycanın gözəl məkanlarını ehtiram və qürurla oxucuya təqdim edir: "Küngüt dağının yamaclarında xeyli kəklək var, bəlkə qismətimizə bir-ikisi düşdü...", "Ata dağdan əsən sərin meşə onu üsütdü" və s.

Məmməd Əliyevin kompozisiyanın ünsürlərindən olan epiqrafa da əsərdə müraciət etməsi diqqətdən yayınmır. Müəllif romanın "Muğan çölü, Ərəbistan səhrası" bölümündə "kənlili geniş və ruhu gəzəri sufi dərvişi" adlandırdığı şəxsə aid hikmətli sözü epiqraf kimi təqdim edir:

*Azad dünyadır eşq!
Ya düz ortasında – mərkəzindəsən,
Ya da ki, eşiyində – həsrətidəsən.
(Kənlili geniş və ruhu gəzəri sufi dərvişi)*

Romanın bədii obrazları. Məmməd Əliyevin "Karvan köçər, ötər gedər sədəsi" romanı müəllifin xatirələri və özünün həyatı ilə bağlı olmasına rəğmən, romanda ziyalı obrazları da əksini tapır. Romanda Azərbaycan xalqının ədəbiyyat və mədəniyyətinin tərəqqisində xidməti olmuş zi-

yalıların dolğun obrazları oxuculara təqdim edilir. Müəllif romanda Məmməd Cəfər Cəfərov, Mirzəğa Quluzadənin, Çingiz Hüseynovun, Bəhlul Abdullayevin, Mürsəl Kərimovun və digər tarixi şəxslərin obrazları müəllifin bədii təfəkkür süzgəcindən keçirilərək təqdim olunur. Romanda təqdim edilən obrazlar müəllif xatirələri əsasında təqdim edilir. Romanın "Məmməd Cəfər müəllim və sonu dava-dalaşlı dissertasiya" və "Məmməd Cəfər müəllim məsləhət gördü ki" başlıqlarında Məmməd Cəfər Cəfərovun obrazı müəllifin xatirələri fonunda təqdim olunur.

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov romanda hörmət və ehtiramla xatırlanır, gənc aspiranta şeir dili və şeir vəznə haqqında əhəmiyyətli məlumatlar verməsi müəllif tərəfindən açıqlanır. Müəllif akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun bir alim kimi obrazı ilə yanaşı, onun alicənab insan olmasını göstərir, elmi rəhbər kimi fəaliyyətini işıqlandırır. Müəllif Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi fəaliyyətini, dərin elmi erudisiyaya malik olmasını əsərdə göstərə bilər. Məmməd Cəfər Cəfərovun rəhbərlik etdiyi dissertantlarına göstərmiş olduğu qayğı və elmi əhəmiyyət kəsb edən məsləhətlər verməsi ədibin obrazını oxucusunun gözündə canlandırır: "...Bunların hamısını gözəndən keçir, geniş şərhlər lazımdır deyil, yığcam, konkret münasibətini bildir". Romanda Məmməd Cəfər Cəfərovun savadlı gənclərin gələcək aqibəti üçün narahatlıq keçirməsi, onları tədqiqatlarını davam etdirmələrinə sövq etməsi əsərdə əksini tapır: "...İlkin variantda mənə planımı ver, işin gedişi zamanı lazımı olan yerlərinə əl gəzdirərik..."

Məmməd Əliyev yalnız akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun deyil, həm də digər alimlərin yaddaqalan obrazlarını yaradır. Bu obrazlardan biri ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru, professor Mirzəğa Quluzadənin obrazıdır. Müəllif obrazı romanda yaddaqalan şəxslərlə təqdim edir, onun əsl alim olmasını, intriqa yaradan alimlərlə qarşı mübarizə aparmasını əks etdirir. Bəhlul Abdullanın dili Mirzəğa müəllimin bu xüsusiyyətini açıqlayan müəllif qeyd edir ki, "...Şəbə müdirini Mirzəğa müəllim öz yanına çağırtdırıb deyib ki, yaşımızın bu vaxtında intriqa aparmağın eşitməsə, bizə kənardakılar nə deyər?! Bir ayağımız burdadır, bir ayağımız gordadır! Elə edək ki, biz olmayandan sonra gorumuz söyməsinlər. Qoy gənclərimiz bizdən sonra buradakı mühiti, ənənəni qoruyub saxlasınlar. Onlar bizdən yaxşı nə varsa götürəcəklər..." Məmməd Əliyev əsərdə qayğı-keş, xeyirxah bir insan olan Mirzəğa Quluzadənin dolğun obrazını "Unudulmaz insan" başlıqlı bölmədə təqdim edir. Yazar professor Mirzəğa Quluzadənin xeyirxah əməllərini, gənclərə qayğı göstərməsini qeyd etməklə yanaşı, onun özünə aid fikirlərinə də müraciət edir: "Bizim yolumuzu onlar davam etdirəcəklər, onları incitməyin, get-gələ salmayın, biz öləndən sonra qoyun bizi yaxşılar kimi yada salsınlar, ruhumuzna dua oxusunlar, onsuz da həyat çox qısaqdır. Heç kim bu dünyadan heç nə aparmayıb, yaxşı addan başqa".

Əsərin "Moskvəli azərbaycanlılar" adlı bölməsində Moskva mühitində yazıb yaratmış azərbaycanlılarla da yaxından tanış olmaq imkanı əldə edə bilər. Müəllif bu bölmədə SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqişünaslıq İnstitutunda çalışmış Qəzənfər Əliyevin obrazını canlandırır. Müəllif bu obrazla qütbətdə yaşayan insanların fəaliyyətinə işıq sala bilər. Məmməd Əliyev Qəzənfər Əliyevi oxucusuna təqdim edərkən, bu azərbaycanlı haqqında məlumat da verir: "Qəzənfər Əliyev filologiya elmləri doktoru idi, farsdilli hind ədəbiyyatı mövzusunda dissertasiya işi yazmışdı. Buradakı işindən başqa Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinin katibi Ponamoryovun Şərq məsələləri üzrə məsləhətçisi idi".

Bundan başqa, yazıçı, filologiya elmləri doktoru, professor Çingiz Hüseynov, filologiya elmləri doktoru, professor Abuzər Bağırov və b. müəllif tərəfindən oxucuya təqdim edilir. Müəllif Çingiz Hüseynovu oxucusuna belə tanıdır: "- Çingiz!

Mən onu tanımasaydım da haqqında çox eşitmişdim. O, tanınmış ictimai xadim və yazıçı Çingiz Hüseynov idi. O, İctimai Elmlər Akademiyasında (əvvəlki Moskva Ali Partiya məktəbi) kafedra müdiri vəzifəsində işləyirdi. Həmin Akademiya SSRİ-nin ən nüfuzlu akademiyalarından olub Kommunist Partiyasının mötəbər orqanları üçün kadrlar hazırlayan Mərkəz idi."

Romanın bədii dili. Məmməd Əliyevin "Karvan köçər, ötər gedər sədəsi" roman-etirafının bədii dili orfoepik və qrammatik qaydalara əsaslanması, müəyyən prinsiplər əsasında ümumiləşdirilmiş və hamının başa düşülməli şəkildə olması ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif əsərdə bədii dilin

tərkib hissələri olan dialektizmlərdən, vulqarizmlərdən, varvarizmlərdən, terminlərdən və s. istifadə edir.

Romanda məhəlli sözlərin, yəni dialektizmlərin işlənilməsi yaşlı nəslin nümayəndələrinin dili ilə təqdim edilir. Məsələn, Məmməd Əliyev Dürrə nəvəsinin dili ilə dialekt sözləri məqamında işlədərək, əsərin bədii dilinə əlvanlıq qatır: “Ay səni, *şoğərib* olasan, uşağın köynəyini islahatdan çıxartdı!... Gör özünü necə istədir?! Necə bağlayırıq *kəmsiyini* çıxardır, adam üstünə cumur...” “Şoğərib” xoşagəlməz bir şey haqqında yüngül söyüş, “kəmsik” isə itin boynuna salınan ip, xaltadır. “Kəmsik” sözünün Şamaxı, Qazax və Qarabağ dialektlərində işlənilməsi bəllidir.

Xanbala kişinin işlətdiyi “baleymun” sözü də dialekt söz kimi diqqəti cəlb edir: “Baleymun (mənim balam), sənin bu məhəllədə adlı-sanlı, çox hörmətli qohumların yaşayır”.

Əsərdə dialektik sözlərin işlənilməsi əsərin dilinə ağırlıq götürmür, əksinə obrazı fərqli təqdim etməyə imkan verir: “İçəridən bir qadın səsi gəldi:

- Avərdəni (gətirdiniz?)

- Həri! – deyər Xankişi cavab verdi.” Cümləsində “avərdəni”, “həri” kimi dialekt sözlərin hansı dialektə aid olması diqqəti cəlb edir. Bəllidir ki, “həri” Bakı dialektində ən işlək dialekt sözlərdən biridir.

Romanda müəllif tərəfindən terminlərin işlənilməsi də diqqətdən yayınmır. Müəllif istifadə etdiyi terminlərə romanda aydınlıq gətirir, oxucu üçün qaranlıq qalmasını istəmir. Məsələn, Deyunun raketin ümumi görünüşü, quruluşu haqqında məlumat verməsində terminlərdən istifadə edir: “Bizim dövlətin gücü, hərbi qüdrəti baxın, bu müdafiə sistemlərindədir. Bu uçuş aparatları 1950-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində kəşf edilmişdir. Düşmənin bir dənə də olsun hərbi obyektə hava sərhədlərimizi poza bilmir. Uzunluğu 10,5 metr, çəkisi 3,5 ton olan bu silahlar tüfəng gülləsinin sürətindən daha sürətlidir... Onlar iki mühərriklə işləyir: I mühərrik ПРД (rusca – пороховой ракетный двигатель – barntla işləyən raket mühərriki), II isə ЖРД (жидкостный ракетный двигатель – maye ilə işləyən raket mühərriki) adlanır. “Start” komandası verilən kimi I mühərrik işə düşür, o, raketə 1500-2000 metr irəliyə atır, bu məsafədən sonra həmin mühərrik avtomatik olaraq raketdən ayrılır. II mühərrik JRD işə düşür. Çəkisi xeyli yüngülləşən raket səmanın dərinliyinə tuşlanır, üstündəki xüsusi antena ilə yerdən radiodalğalarla verilən komandalarla idarə olunaraq “düşməni” hədəfinə istiqamətlənir. “Düşməni” in heç bir hədəfi nə qədər maneə etsə də bu silahın əlindən yayına bilmir”.

Terminlərdən istifadə edən müəllif hərbi sahə ilə bağlı səhnələr yarada bilir. Müəllif gənc leytenant Maltsevın raketin ayı-ayrı hissələri haqqında məlumat verməsi epizodunda hərbi sahə ilə bağlı terminlərə müraciət edir: “Raketin döyüş başlığından sonra “okislitel” yanacaq çəni yerləşir. O, maye tünd qəhvəyi rəngli, kəskin qoxulu mayedir. Hava ilə tez oksidləşir, azacıq açıq olan yerdə tünd qəhvəyi rəngli tüstüyə çevrilir, yangına və ya partlayışa səbəb olur. Onu xüsusi geyim forması – skafandr geydikdən sonra baka tökmək lazımdır. Ondən çıxan qaz (ehtiyatsızlıq edilərsə) insanın beyin iflicinə səbəb olur... Ondən sonrakı çən isə “qoryuçiy” (tərcüməsi yoxdur) adlanır. O da insan üçün çox təhlükəlidir.”

Məmməd Əliyevin əsərdə erməni separatçılarının yaratdığı “Krunk” sözünü oxucusu üçün izah edir: “Əvəlcə gizli dərnəklər, gizli yığıncaqlar şəklində başlanan separatçı hərəkət sonralar birləşəcək. “Крунк” (Комитет революционного управления Нагорным Карабахом” – Dağlıq Qarabağın inqilabi yolla idarə edilməsi”) kimi adla erməni əhalisini birləşdirən bir qaragüruha çevriləcəkdi. Həmin hərəkətə dəstək verənlər Moskva və Qərbi ölkələrinin ermənipərəst siyasət-bazıları idilər...”

“Крунк” sözü ermənicə “Durna, leylək” mənasını bildirirdi. Guya bu quş xoş xəbər gətirəcəkdi... Zaman keçəcək, həmin quşun qanadları qırılıb torpağa gömüləcəkdi!...”

Əsərdə vulqar sözlərin işlənilməsinə üstünlük verməyən Məmməd Əliyev, istər-istəməz onlardan əsərdə istifadə etməli olub. Müəllif vulqarizmə müraciət etməklə, qələmə aldığı obrazın xarakterini açmağa, həmçinin mühiti haqda təsəvvür yaradır.

Məmməd Əliyev əsərdə obrazın danışıqına əlvanlıq gətirmək üçün varvarizmlərdən istifadə edir. Məsələn, əsərdə “razborka” sözünün işlənilməsi varvarizm nümunəsidir: “Yoldaş Əlizadə,

bizdə belə bir fikir yaranıb ki, siz cəncəlli işlərdə yaxşı “razborka” apara bilərsiniz (“Ayrı etməyi bacarırsız”)” Müəllif varvarizmlə obrazın xarakterini oxucusu üçün aydınlaşdırır.

Məmməd Əliyev romanda bədii ifadə və bədii təsvir vasitələrinə müraciət edir. Məsələn, müəllifin istifadə etdiyi sintaktik fiqurlar içərisində ritorik suala müraciət etməsi diqqətdən yayınmır. Müəllif oxucusunun diqqətini cəlbərsiz qalan suallarla əsərin problematikasına diqqətini yönəldir. Müəllif bədii sualı əsərin qəhrəmanının monoloqunda əks etdirir. Muradın iki hissə arasında qalması insanın daxilindəki ziddiyyətləri təsvir etməklə yanaşı, baş verən hadisələrə münasibətini əks etdirir: “Özü – içindən gələn özgə “mən”lə söhbət edirdi:

- Ola bilməz!

- Nə üçün?

- Axı mən də onu dünyalar qədər...

- Sən aciz idin! Dəyanətli deyildin...

- Axı o bunu bilirdi...

- İnanırsa bilərdin...

- Mən onun üçün nişan üzüyü almışam.

- Əvvəl cavab almalı idin...Hardan bilsin... Üzük niyyətini aşkar etsə də hər iki tərəfin razılığı ilə taxılır...

- Nə etməliyəm?

-”

Romanda müəllif şifahi xalq ədəbiyyatının epik növü olan atalar sözlərinə, məsəllərə, lətifələrinə tez-tez müraciət edir: “Qırında öyrənən gorusda çalar! – deyib ata-babalarımız...” Müəllif yığcam, hikmətli fikirlərin ata-babalarımız tərəfindən deyilməsini də vurğulayır. Romanda bu atalar sözü ilə müəllif “Krasnodar vilayətində briqada düzəldib, podratlı (icarə) iş götürüb, hansı kənddəsə orta məktəbi bitirib attestat” əldə etmiş Yəhyanın sənədlərini İncəsənət institutunun aktorluq fakültəsinə vermək istəyinin boş bir xəyal olması faktına aydınlıq gətirir.

Əsərdə “dəvə oynayanda qar yağar” atalar sözünün öz yaşına, mövqeyinə, vəziyyətinə münasib olmayan hərəkət edən adamlar haqqında işlənməsi məlumdur. Əsərdə əlinə kitab götürməyən, kitab oxumaqla arası olmayan Mirzənin Neft və Kimya institutunda təhsil almaq iddiasının da boş bir iddia olması vurğulanır.

Müəllif erməni məsələsinə açıqlayarkən, ermənilərin Azərbaycanda etdikləri özbaşınalığı, mənəm mənəmliklərini məsələ təqdim edir: “...Erməni bölməsində hər şey başlı-başına buraxılıb. Sərkisyan soyadlı bir qocanı buraya Bakıdan dekan gətiriblər, o da Sergeyin fəaliyyətini bəyənmir, Elmi şurada dəfələrlə onu tənqid edib. Yerevandan gələn müəllimlər başqa hava çalır, buranı Arsax respublikası adlandırırlar, guya bura Qarabağ yox, Arsaxdır. Mən xahiş edirəm ki, buranı mövcud qayda-qanunlar əsasında ciddi yoxlayın! Bunlar elə azğınlaşıblar ki, heç bir qayda-qanuna məhəl qoymurlar... “Burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə!”...”

Məmməd Əliyev oxucusu çatdırmaq istədiyi fikirləri atalar sözlərindən istifadə etməklə çatdırır. Oxucusu uzun-uzadı cümlələrlə, fikirlərlə yormur. Məsələn, “meşədə armudun yetişmiş ayıya qişmət olur...” atalar sözünü işlədərək sevdiyi qız Səadətin ailə qurduğu kişini gördükdə onun haqqında gəldiyi qənaətdir: “...Öz-özüm fikirləşdim: Deməli, bu mənim rəqibim imiş... Sonra inanılı, qətiyyətli bir fikir məni təskinlik verdi: o heç vaxt, heç bir parametri ilə sənə rəqib ola bilməz!”

Müəllif əsərin dilini zənginləşdirmək, ona əlvanlıq qatmaq məqsədilə idiomlardan da istifadə edir. Məsələn, daxilən əsəbi, əsəbiləşərək, lakin, hirsini bürüzə verə bilməməyini “dişi bağıracağını kəsirdi” iddiomu ilə ifadə edir: “Məsələt gördülər ki, “müdirədən heç nə xəbər almasın, acığı gələr, birdəfəlik işə yaxın durmaz”. Murad təəcüb edirdi: “Məmməd Cəfər müəllimin davranışına bax, bununkuna bax... Bəs bu professor başa düşür ki, işin elmi rəhbəri həmin akademikdir? Yoxsa onu da bəyənmir?” Onun dişi bağıracağını kəsirdi. Gözləməkdən başqa çarəsi qalmamışdı.”

Müəllif romanda həlli çətin olan və uzun müddət zəhmət tələb edən iş, məsələ haqqında fikrini “bu xəmir hələ çox su aparacaq” kimi frazeoloji vahidlə ifadə edir: “...Sabah direktorun həbsi barədə sanksiya veriləcək, siz isə günortadan sonra yola salınacaqсыз! Onun həbsindən sonra bura-

da qalmasanız yaxşıdır... Çox şeyi sizin adınıza çıxacaqlar, rayon yeridir, böyük bir nəslin nümayəndəsidir... Amma bu xəmir hələ çox su aparacaq!”

Məmməd Əliyev romanda təhsil sistemindəki nöqsanları açıqlamaq üçün əsasında güllüş da-yanan lətifədən istifadə edir. Müəllifin istifadə etdiyi lətifə əsərə rəngarənglik qatmaqla yanaşı, müəllif ideyasını oxucuya çatdırılmasına yardım edir: “...Sovet kosmonavtı N.Jolobov Bakıda Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdi. Kosmosa qalxandan sonra gəminin mühərriklərindən biri xarab olur, məcburi eniş edib üç kosmonavt Afrika ölkələrindən birində qalın cəngəlliyə düşürlər. Bu vaxt əlində ağac nizə, ox-kaman tutmuş, lüt vəziyyətdə – ancaq qabaqlarına bir dəstə yarpaq bağlamış üç nəfər onlara yaxınlaşır, öz dillərində deyirlər ki, onlardan bozbaş bişirmək lazımdır. Biri deyir ki, gəlin onlara sual verək, bilməsələr, sonra kəsərik. Həmin adam deyir: bizə elə şeydən danışın ki, o bizdə olmasın! Yoxsa öldürüləcəksiniz!”

Birinci kosmonavt deyir: üç türbinli raket!

Həmin adam cavab verir:

- Biz onları dövrüyədən çıxarmışıq, indi bizdə beş türbinlisi var!

İkinci kosmonavt söz verirlər. O deyir:

- Atom sualtı qaığı!

Onlar gülüb deyirlər:

- Artıq köhnəliblər, onları çıxarıb tökmüşük dənizin kənarına, suyun altında üzüb, quruda özü yeriyən gəmilərimiz var...

Jolobov görür ki, vəziyyət ağırdır, fikirləşib deyir:

- Politbüro (siyasi büro)! Cəngəllik adamları bir-birinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkirlər. Biri xəbər alır:

- O nədir ki?

Jolobov izah edir. Orada da sizin kimi beş-altı adam yığılır bir yerə, danışır sual verirlər, birinin “başını yeyib” iclasa yekun vururlar...

Cəngəllik adamlarından biri deyir:

- Bu mənimlə bir yerdə, Bakıda, AZI-də (Neft və Kimya institutunda) oxuyan qrup yoldaşımıdır! O vaxt müəllimlərə də belə dolaşmaq suallar verirdi, buraxın getsinlər. Biz də gedək politbüro haqqında fikirləşək...”

Müəllif keçmiş SSRİ və beynəlxalq aləmdə tanınmış nüfuzlu təhsil müəssisəsi olan Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutu olmasını faktını qabartmaqla, ali məktəblərdə müəllimlərin tələbələrə biliklərinin qiymətləndirilməsi zamanı bilərəkdən real qiymətləndirilməməsini də əks etdirir.

Müəllif romanda istifadə etdiyi nəzm nümunələri həm tanınmış söz xiridarlarının, həm də özünün qələmə aldığı nəzm nümunələridir:

*Muğan çölü, Ərəbistan səhrası
Aşıqların həsrət dolu yuvası...
Karvan köçər, ötər gedər sədasi
Qönçə bağlar, tezco solar laləsi.”*

Məmməd Əliyev “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” adlandırdığı romanının adını təqdim etdiyi nəzm nümunəsində də işlətməsi diqqətdən yayınmır.

Nəticə / Conclusion

Filologiya elmləri doktoru, professor Məmməd Əliyevin “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” roman-etirafı sənədi-bioqrafik ədəbi obrazlar qalerasıdır. Müəllif bədiiləşmiş həqiqəti bədii düşüncənin vacib faktoru kimi əks etdirir. Məmməd Əliyev tarixi şəxsiyyətlərin obrazını yaratmaqla bərabər, təqdim etdiyi şəxsin mühitini, baş verən siyasi hadisələri faktiki həyat materialları və sənədilik əsasında bədii təxəyyül süzgəcindən keçirərək oxucuya təqdim edir. “Karvan köçər, ötər gedər sədasi” roman-etirafı müəllifin keçdiyi həyat yolunun müəyyən bir məqamı ilə tanış olmaq imkanı yaradan nəsr nümunəsidir.

Ədəbiyyat / References

1. Məmməd Əliyev. Karvan köçər, ötər gedər sədasi. Bakı: Elm və təhsil, 2021.

О проблематике, жанровых особенностях, художественных образах и языке романа «Караван пройдет, и эхо его пройдет»

Салида Шарифова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: sharifovalida@rambler.ru

Резюме. Роман Мамеда Алиева «Караван пройдет, и эхо его пройдет» является второй частью тетралогии, продолжением романа-исповеди «Та сторона тоски», имеющего автобиографические черты и представленного читателям в 2021 году. Проблематика романа охватывает социальные, политические, общественные, научные, литературно-художественные и др. проблемы. Проблематика романа охватывает также вопросы, связанные с пропагандой художественной литературы, с формированием уважительного отношения к историческому прошлому, с сострадательным отношением к судьбам людей, с перспективами современной молодежи и т.д.

Жанровую форму «Караван пройдет, и эхо его пройдет» можно определить как роман-исповедь, что характерно и для другого романа из тетралогии автора - «Та сторона тоски». Художественное изложение в романе «Караван пройдет, и эхо его пройдет» основано на реальных фактических событиях и отличается документальностью, охватывает события, участником которых являлся автор. В романе Мамед Алиев отображает факты и характерные черты, относимые к конкретным личностям.

Художественный язык романа-исповеди Мамеда Алиева «Караван пройдет, и эхо его пройдет» привлекает внимание тем, что он основан на орфо-эпических и грамматических правилах, обобщенных таким образом, чтобы быть доступным для восприятия широким читателем. В произведении автором используются такие компоненты художественного изложения, как диалектизмы, вульгаризмы, варваризмы, термины и др.

Роман-исповедь Мамеда Алиева «Караван пройдет, и эхо его пройдет» является образцом прозы, позволяющим быть сопричастным с определенным этапом жизненного пути автора. **Ключевые слова:** роман, автобиография, роман-исповедь, художественная литература, историческое прошлое, документальность